

Uredelighed, fri debat eller rent nonsens?

Hans Aage, professor i nationaløkonomi, dr. polit., Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, RUC.

1. Objektivitet og subjektivitet

Selvfølgelig må der i alt videnskabeligt arbejde sondres mellem saglige og politiske udsagn. Objektivitet er videnskabens grundlag og eksistensberettigelse og revisionisme dens adelsmærke. Fra en videnskabelig synsvinkel er det virkeligheden, ikke forskellige personers holdning til den, som er interessant. Sondringen er fælles for natur- og samfundsvidenskab, men den giver anledning til langt større problemer i samfundsvidenskaberne end i naturvidenskaberne, hvilket hænger sammen med de mange og store forskelle angående forskningsgenstand, metode og akkumulation af videnskabelige resultater.

Som følge af problemerne med at sondre mellem saglige og politiske udsagn bliver også fremtrædelsesformerne for videnskabelig uredelighed anderledes i samfundsvidenskaberne end i naturvidenskaberne. Mens det i naturvidenskaberne drejer sig om relativt oplagte forhold som tyveri af teoretiske resultater og forfalskning af empiriske data, kommer dertil indenfor samfundsvidenskaberne den brede og flydende form for uredelighed, som består i, at beskrivelsen af virkeligheden ikke er dækkende, men bevidst eller ubevidst fordrejet ud fra politiske eller andre motiver.

Uanset deres niveau har alle videnskabelige fremstillinger det tilfælles, at de forsøger at sondre mellem 1) hvad man ved, 2) hvad

man formoder, og 3) hvad man ønsker og håber. Det er ikke nemt, navnlig ikke i samfundsvidenskaberne. Hvis man slet ikke sonderer på denne måde, fremkommer det blandingsprodukt, som betegnes ideologi. Problemet er gammelt og velkendt. Marx og ideologikritikerne så det som deres opgave at kritisere subjektiviteten hos »sykofanter og frasemagere«¹ samt »vulgærøkonomiens idioti«,² dvs. den klassiske, akademiske økonomi, »der går for at være en såkaldt videnskab«. Men Marx anså ikke sondringen mellem det subjektive og det objektive for at være trivial og havde af gode grunde ikke illusioner om at hæve sig over det subjektive:

Lige som økonomerne er bourgeoisklassens videnskabelige repræsentanter, således er *socialisterne* og *kommunisterne* den proletariske klasses teoretikere.³

Visse nutidige socialkonstruktivister går så vidt som til at hævde, at objektiviteten ikke eksisterer og at sondringen derfor er umulig. Tilsyneladende tager de ikke skridtet fuldt ud og erklærer al (samfunds)videnskab for umulig. Og for øvrigt: Fordi noget er vanskeligt, behøver det jo ikke at være umuligt. Og fordi noget er umuligt, behøver man jo ikke nødvendigvis at lade være med at forsøge.

2. Samfundsvidenskabelig uredelighed

Som illustration af den særlige, ideologiske, uredelighed i samfundsvidenskaberne følger her fire eksempler. Det første eksempel er

Bjørn Lomborgs beskrivelse af klodens resource- og miljøproblemer i bogen »Verdens sande tilstand« fra 1998 og dens engelske udgave fra 2001,⁵ som Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed (UVVU) i januar 2003 bedømte som »objektivt uredelig«.⁶ Selv om UVVU var så elskværdig at undskylde Bjørn Lomborgs uredelighed med hans tilsvarende uvidenhed, fremkaldte afgørelsen megen kritik og diskussion,⁷ og man kan også undre sig over den relativt tynde dokumentation i UVVUs afgørelse, som for en stor dels vedkommende består af referat af en længere omtale i Scientific American i januar 2002.⁸

Der er dog for mig og mange andre⁹ ikke tvivl om, at Bjørn Lomborgs bog er uredelig. Mangelen på redelig dømmekraft gennemsyrrer hele bogen¹⁰ og kan ikke udelukkende forklares med, at Bjørn Lomborg er lægmand på alle de videnskabelige områder, han behandler. Bogens helt generelle argument er,

- 1) at vi hidtil »har oplevet en fantastisk fremgang på alle væsentlige, menneskelige områder«,¹¹ hvilket er rigtigt, og
- 2) at vi »samlet set ikke har nogen grund til at forvente, at denne fremgang ikke også kan fortsætte«,¹² hvilket derimod ikke er godtgjort.

Bjørn Lomborg slutter direkte fra 1) til 2) ved simpelt hen at hævde, at »når det går bedre og bedre, ved vi også, at vi er på rette vej«. ¹³ Sådan er det uredeligt at ræsonnere, selv om mange har gjort det før Bjørn Lomborg, bl.a. formentlig passagererne om bord på Titanic, i særdeleshed dem på første klasse. At bilde sig selv og andre godtroende sjæle den slags ind burde – selv om de måske gerne vil høre det – være forbudt af både politiet og UVVU.

Nu er det ikke sådan, at al samfundsvidenskab er ideologisk, men at det er svært at undgå, illustreres af det næste eksempel, nemlig de meget udbredte og fortræffelige lærebøger i økonomi, begge med titlen

Macroeconomics, af N.G. Mankiw henholdsvis M. Burda & C. Wyplosz.¹⁴ I begge bøger findes der kapitler om økonomisk vækst med omfattende empirisk dokumentation, men ingen af dem indeholder et eneste ord om økologi, miljø, forurening, grønne skatter eller ressourcer. Disse begreber findes simpelt hen ikke i stikordsregistrene. Et yderligere eksempel på denne mere snigende form for ideologisk budskab er, at N.G. Mankiw som motto for et kapitel om udenrigshandel anfører et citat af Benjamin Franklin, nemlig at »No nation was ever ruined by trade«, ¹⁵ til trods for, at det er indlysende forkert; i det 19. århundrede blev store dele af Indien ruineret af engelsk tekstilindustri, og store dele af Kina blev ruineret efter opiumskrigen. Et nyere eksempel er industrien i DDR, som også blev ruineret efter Berlin-murens fald den 9. november 1989; Helmuth Kohls vision om Østtyskland som »blühende Felder« blev i denne forstand til virkelighed.

Det tredje eksempel er mindre subtilt og gælder ordvalget, når man skal beskrive omvæltningerne i Rusland og Østeuropa efter 1989. Der er gennemført et storstilet eksperiment; der er privatiseret i stor stil, udenrigshandel og kapitalbevægelser er liberaliseret, internt er priser og økonomisk aktivitet ligeledes liberaliseret, og statens økonomiske funktioner er reduceret. Resultatet er blevet et økonomisk tilbageslag af en voldsomhed, som ikke tidligere er registreret i fredstid. I perioden fra 1950 til 1989 voksede produktionen pr. indbygger omtrent som i de vestlige lande, med ca. 3 % om året i 1950-1973 og ca. 1 % om året i 1973-1989, men i 80'erne aftog vækstraterne mere end i de vestlige lande. I begyndelse af tiåret 1990-2000 faldt produktionen i alle 27 overgangslande, i de fleste lande med 15 %-50 % og med mere end 60 % i de hårdest ramte. I de store østeuropæiske lande var produktionen i 2001 igen på omtrent samme niveau som i 1989, i Polen endog 30 % højere, men i de fleste lande var produktionen stadig meget lavere

end i 1989, således i Estland, hvor den var 13 % lavere, og i Rusland, hvor den var 34 % lavere. Samtidig er indkomst- og formueuligheden øget dramatisk, især i de tidligere sovjetrepublikker, der på alle områder har haft en mere ugunstig udvikling end landene i Østeuropa. I Rusland er Gini-koefficienten øget fra den laveste (ca. .25 som i Skandinavien) til den højeste ende (ca. .50 som i Latinamerika) af det internationale spektrum, og der er skabt en hidtil uset fattigdom med 30 % af befolkningen under den officielle fattigdomsgrænse på 42 \$ om måneden. Dødeligheden er steget, for størstedelens vedkommende uden anden påviselig årsag end stress, og der har som følge heraf været en overdødelighed, som skal tælles i flere millioner. Fødevarerproduktionen og kornhøsten er faldet med 30-40 %. Befolkningen klarer sig ved, at der importeres fødevarer og at 80 % dyrker kartofler og grøntsager til eget forbrug i kolonihaver og på små parceller – formentlig den mest dynamiske sektor i russisk økonomi.¹⁶

Og hvad kan man så lære af det? Jo, ifølge Anders Åslunds nylige bog om transitionen er konklusionen, at

radical reforms, involving liberalization and financial stabilization, were both economically effective and socially desirable ... All major reforms have had positive impact ... the empirical evidence of the benefits of a radical and comprehensive reform is overwhelming.¹⁷

Det er helt på linje med, hvad der til stadighed gentages af fx *The Economist*: »Never in living memory has Russia been so stable, respected or prosperous«.¹⁸ I 1996, hvor det russiske BNP var på 57 % af 1989-niveauet, beskrev *The Economist* situationen med følgende vendinger: »The economic news, on the whole, is fair to good«.¹⁹ Lignende synspunkter fremsættes også i den danske debat, hvor fx Martin Paldam ikke er i tvivl om, »at de fleste russere i dag har det bedre end no-

gensinde før«.²⁰ Som bekendt har vi alle sammen kræfter til at bære vore venners ulykker.

Det fjerde og sidste eksempel er temmelig håndfast. I forbindelse med demokratiseringen i Rusland blev Hal Kochs bog *Hvad er demokrati?* fra 1945 oversat til russisk i 1993. Hal Koch skriver om Sovjetunionen, at

til gengæld skal det ikke glemmes, at man derovre har sat ind på et andet punkt: man har først og fremmest været optaget af at skabe det økonomiske demokrati ... Meget tyder på, at der i så henseende kan være en del at lære i Rusland.²¹

I 90'ernes Danmark var dette synspunkt så anstødeligt, at det efter manges opfattelse ganske compromitterede Hal Kochs opfattelse af demokrati som samtale. Man mente derfor at måtte forskåne russiske læsere for disse og andre korte passager, som blev udeladt i Det danske Kulturinstituts russiske udgave.²²

3. Udvalgte vedrørende videnskabelig uredelighed

Man kan diskutere, om sådanne eksempler på uredelighed bør påtales af et særligt organ som UVVU, eller om man skal sætte sin lid til mere uformel kollegial selvjustits. Der er næppe nogen, som kan have noget imod, at UVVU påtaler eklatante forhold som videnskabeligt tyveri, opdigtning af forsøgsresultater, forfalskning af citater (som i tilfældet med Hal Kochs bog) eller svindel med akademiske titler – hvilket Bjørn Lomborg i øvrigt også gør sig skyld i; ifølge den engelske udgave af hans bog er han »ass. professor of statistics«, og i den engelsktalende offentlighed går han for at være professor i statistik. Ingen af delene passer. Bjørn Lomborg har ingen akademiske grad i statistik; han er cand.scient.pol. og ph.d. i statskundskab og var ansat som »lektor i statskundskab med særligt henblik på metode og anvendt EDB«. Den rette benævnelse er »politolog«. En statistiker er cand.stat. med en uddannelse i

matematisk statistik, som er præget af høje videnskabelige standarder og stiller store krav til intelligens og flid. Derfor har titlen »statistiker« en anden signalværdi end titlen »politolog«, hvilket Bjørn Lomborg naturligvis er helt på det rene med. Præcis dette er årsagen til hans uredelighed angående sine akademiske titler.

Derimod blev der i forbindelse med UVVUs afgørelse om Bjørn Lomborg udtrykt bekymring for, at afgørelsen kunne indskrænke den fri debat. Grænsen mellem uredelighed og tilladelige virkemidler i en debat er ikke klar, men det er alligevel en ejendommelig opfattelse, at en vis mængde sandhed nødvendigvis må afbalanceres af en tilsvarende portion usandhed, før man kan tale om fri debat.

Det kan jo være udmærket som akademisk øvelse at fremsætte en vild påstand og oplede argumenter, som fører til konklusioner af typen »Ergo, er Morlille en Steen«. Men det er jo ikke så godt, når Morlille går i gang med at tro på det og føler, at »mine Been begynder alt at blive kolde«, eller når Tøger Seidenfaden i en lobhudlende anmeldelse mener,²³ at Bjørn Lomborg vil sætte »en ny dagsorden på miljøområdet« og har bevist, at »vi overvurderer miljøproblemerne omfang og alvor«. Det er heller ikke så godt, at den lige så skamrosende anmelder i *The Economist* erklærer, at »'The Sceptical Environmentalist' is a triumph« og udtrykker ønske om »more power to him«.²⁴

Så er der måske et behov for at beskytte publikum mod vildledning i lighed med den statslige forbrugerbeskyttelse på andre områder. Men kravet om redelighed har skabt utryghed i samfundsvidenskabelige kredse. En række samfundsvidenskabelige professorer blev så forvirrede over, at de nu pludselig skulle til at være redelige, at de sendte et åbent brev til UVVU og udbad sig belæring om »reglerne for god videnskabelig skik«.²⁵ De forstår det simpelt hen ikke. De oplever et

kulturchok. I de mere bløde samfundsvidenskaber som økonomi, politologi og sociologi, hvor grænsen mellem saglige og politiske udsagn er svær at drage, er man vant til, at der er ret frit slag for både den ene og den anden slags sociale konstruktioner. Bjørn Lomborgs problemer skyldes bl.a., at han uden naturvidenskabelig uddannelse, uden at ane, hvad det er, og uden ringeste respekt for det har vovet sig ind på naturvidenskabelige gebeter, hvor der pludselig er helt anderledes snævre grænser for, hvad der er op og ned eller rigtigt og forkert. I sin afgørelse skriver UVVU:

Det er ikke i overensstemmelse med god videnskabelig praksis, hvis en forsker publicerer uden om videnskabelige fora, dvs. meddeler nyhedsmedier et resultat, der endnu ikke har været underkastet faglig bedømmelse på sædvanlig måde.

Dette kriterium er givetvis møntet på de eksakte videnskaber. Det er langt fra virkeligheden indenfor samfundsvidenskaberne.

Det må nok erkendes, at den form for ideologisk misbrug, som de fire eksempler ovenfor illustrerer, ikke kan forhindres ved hjælp af formelle regler og institutioner som UVVU. Her hjælper kun intern kritik og socialt pres blandt fagfolk. Skrevne regler af den art svarer lidt til grundlovens, som er vældig smukke og gode lige indtil det øjeblik, hvor der for alvor bliver brug for dem. Hvis der ikke er fornøden politisk vilje til det blandt magthaverne, bliver grundloven ikke overholdt.

Ikke desto mindre bør man have en institution som UVVU, idet der er en vigtig begrundelse af en helt anden art, nemlig at sikre en beskyttelse af individuelle rettigheder ved, at afgørelserne – i lighed med domstolsafgørelser – træffes af besindige mennesker i op højet ro og anonymitet adskilt fra magtudøvelsen og den offentlige mening. Hvor galt det kan gå, er der et eksempel på fra efteråret 1994, hvor en fysiolog og dr.scient. af

Københavns Universitet under stor virak (i dette ords moderne betydning, hvor udtalen har tryk på sidste stavelse) fik frataget sin doktorgrad, fordi doktorafhandlingen havde indeholdt temmelig lange passager, der var skrevet af uden kildeangivelse, dog ikke i de originale bidrag, men i de oversigtskapitler, som man skal skrive, når man indleverer en række artikler som disputats, og som ifølge deres natur er refererende. Det har intet at gøre med videnskabeligt tyveri, ej heller med pekuniært tyveri; snarere må det betegnes som dovenskab, eller endnu pænere som lidt for megen travlhed med væsentligere opgaver. Det eneste, den pågældende fysiolog opnåede, var at spare lidt rutinearbejde. Alt, hvad fysiologen havde behovet, var at oversætte sine engelsksprogede forbilleder til dansk, lade det ligge en måneds tid og derpå oversætte tilbage til engelsk igen. Så ville de med garanti have været ukendelige, hvilket enhver, der har udsat sig selv for den prøvelse, kan bekræfte. Man opnår nu en gang ikke naturvidenskabelige doktorgrader ved at skrive oversigtsartikler, og straffen burde have stået i et rimeligt forhold til forseelsen, fx en symbolsk, kontant erstatning til ophavsmændene eller dobbelt undervisningsbyrde i en periode med tilhørende udarbejdelse af afskrivningsfri lærebøger. Ingen har bestridt, at fysiologen »med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«. ²⁶

Men der var stor opstandelse i den universitære boulevardpresse. Afskrift kan alle forstå og forarges over, og Københavns Universitets ledelse lod sig presse af gadens parlament ²⁷ til den urimeligt hårde sanktion. Ikke en gang Stalin fratog sine ofre deres akademiske grader. Forhåbentlig var det gået anderledes, hvis UVVU havde truffet afgørelsen.

4. Ideologi og nonsens

Samfundsvidenskabernes særlige metodeproblemer gør det vanskeligt at skelne, ikke blot mellem saglige og politiske udsagn som

i uredelighedseksemplerne ovenfor, men også mellem saglige udsagn og udsagn, som er helt blottet for mening. Der er mange eksempler på meningsløse udsagn i marxismelitteraturen fra 70'erne, hos Marx selv såvel som i nyere litteratur:

Verdenshandel implicerer, at værdiloven altid sætter sig igennem på verdensmarkedet, omend modificeret – dvs. at varerne må forholde sig til noget fælles for overhovedet at kunne byttes. ²⁸

Prisen fremtræder først som varens ideale bestemmelse; men pengene, der udveksles mod varen, er varens realiserede pris, dens virkelige pris. Prisen fremtræder herved lige så meget uden for og uafhængig ved siden af varen, som den idealt eksisterer i varen. ²⁹

Mit svar på, hvilket paradigme og hvilke forskningstyper der kunne udgøre en videnskabelig forankring af det subjektorienterede paradigme, vil være en subjekt- og kontekstafhængig videnskab båret af et fortolkningsvidenskabeligt paradigme og kritisk teori i Habermas' udformning, kommunikativ rationalitet og -handlen samt med vægt på udviklingen af den forstående og handlingsrettede forskningstype. ³⁰

Der foreligger altså to typer af problemer, dels ideologiproblemer, dels nonsensproblemer. Eksistensen af begge typer af problemer er videnskabeligt bevist, for begges vedkommende endda ad eksperimentel vej.

Nonsensproblemet blev eftertrykkeligt påvist i 1996 af en amerikansk fysiker ved navn Alan D. Sokal, der var blevet godt irriteret over alt det »gibberish«, han kunne læse i den postmoderne socialvidenskabelige debat om videnskabsteori, især angående naturvidenskab. Han satte sig derfor ned og skrev en nonsens-artikel med tyk videnskabelig »mumbo-jumbo« og 21 sider med fodnoter og referencer, som han sendte ind til tidskriftet *Social Text* – hvor den blev antaget og trykt! ³¹ Nummeret blev kun afsløret, fordi forfatteren selv gjorde opmærksom på det. ³² Ideologiproblemet blev lige så eftertrykkeligt

påvist i 1993 ved et eksperiment på Cornell University, hvor tre grupper af førsteårsstuderende blev sat til at vælge mellem forskellige handlemuligheder i situationer, hvor snyd og uærlighed var det mest fordelagtige, i hvert fald umiddelbart; fx skulle de tage stilling til, om de ville aflevere en tegnebog, som de fandt på gaden, indeholdende penge samt navn og adresse, til ejeren. To af grupperne fik undervisning i økonomisk mikro-teori, og lærerne var henholdsvis en spilteoretisk orienteret industriøkonom og en specialist i maoistisk økonomi; den tredje gruppe var en kontrolgruppe, som fik et kursus i astronomi. Der var en markant tendens til, at de to økonomigrupper blev mere gevinstorienterede og uærlige end kontrolgruppen i løbet af perioden, især den, der var blevet undervist af spilteoretikeren. Rækkevidden af disse resultater er dog omdiskuteret.³³

Ideologi- og nonsensproblemer er særegne for adfærdsvidenskaberne, og det hænger formentlig sammen med, at de rangerer lavest i det videnskabelige hierarki, fordi de i sammenligning med naturfagene, de tekniske fag og lægevidenskaben – og for den sags skyld også juraen og de humanistiske fag – råder over langt mindre essentiel viden, dvs. teori, som man må beherske for at kunne bestride det daglige arbejde. Når det om psyko-terapeutisk teori siges, at »terapeuten skal således hverken være kategorisk afvisende overfor teori eller dogmatisk tilhænger«,³⁴ så er der ikke tale om essentiel viden. Det ville man aldrig finde på at sige om cellebiologi, russisk fonetik, forvaltningsret, kildekritik eller styrkelære. Denne svage faglige identitet indebærer en fristelse til at substituere manglende viden med tankespind. I de teoretiske konstruktioner risikerer man, at »bad talk drives out good«, som Frank Knight skal have sagt om sociologien med en parafrase af Gresham's lov for bimetallisme, nemlig at når to ædelmetaller cirkulerer side om side som mønter og der opstår forskel i metalværdien af mønter med samme pålydende, så vil

de dårlige mønter, dvs. dem med lavest metalværdi, drive de mere lødige mønter ud af omsætningen.³⁵

Den meget spekulative tendens findes i alle samfundsvidenskaber, men nonsensproblemet er formentlig større i de mere bløde samfundsvidenskaber end i økonomi, hvor der normalt ikke er problemer med at skille teori fra meningsløst sludder og vrøvl, idet problemerne først opstår ved anvendelsen af at teorien i forbindelse med udsagn om virkeligheden. Til gengæld kan den lidt større videnskabelige pondus virke forstærkende på ideologiproblemet.

5. Den økonomiske ideologi

Økonomisk teori bliver let taget til apologetisk og legitimerende indtægt af politiske og økonomiske interesser. Helt kort formuleret kan dette misbrug, som det for tiden ytrer sig, siges at bestå i, at økonomisk teori overvejende handler om økonomiske incitamenter, hvoraf det sluttes, at de er de eneste virksomme, tilmed de eneste respektable. Generelle holdninger af denne type er baggrunden for de seneste årtiers privatiseringsideologi. Følgerne er uoverskuelige, og et godt eksempel er Tvind, som jo virkelig har forstået, hvad privatisering (i dette tilfælde af højskoler, skoler og opdragelsesanstalter) går ud på: de økonomiske muligheder udnyttes til det yderste med henblik på at fremme egne formål, som godt kan være mere ideelle end simpel profitmaksimering, men som ikke skeler til samfundsmoralen, og det går jo slet ikke. Hvis alle på denne måde – tilskyndet af privatiseringsfilosofien – udnytter de økonomiske gevinstmuligheder fuldt ud, bliver det meget svært at tilgodese de mere uhandgribelige hensyn gennem regelstyring.

Den aktuelle privatiseringsbølge er ikke den første. Omkring 1870 var den stærkt liberalistiske og ahistoriske Manchester-skole fremherskende, også herhjemme. Marx kritiserede profetisk markedsøkonomiens tendens til

at brede sig over stadig flere områder, så at forhold mellem mennesker bliver »druknet i den egoistiske beregnings iskolde vand«. ³⁶ I årtierne efter 1870 blev den ekstreme liberalisme trængt i baggrunden, men den stod stærkt omkring 1930 og nu altså – efter en længere Keynesiansk pause – igen omkring årtusindskiftet. Fra slutningen af 60'erne og frem til nu er den gængse holdning blandt økonomer skiftet:

A strong belief in central planning and social engineering with strong overtones of paternalism has yielded to a new emphasis on consumer sovereignty, the efficiency of competitive markets and the crucial role of private incentives as constraints on economic policy. ³⁷

Det er et stort problem for en videnskab, at den i helt fundamentale spørgsmål ligger under for modesvingninger med en periode på ca. 60 år og en amplitude, der ser ud til at vokse eksplosivt. For så kører det nemlig i ring eller rettere sagt i spiral.

I 1870 var den gængse holdning til statsmagtens økonomiske opgaver lige som i dag, at der ikke er noget at gøre og for øvrigt heller ikke er noget i vejen. Den gang var det den voldsomme marginalisering af store befolkningsgrupper, eller med andre ord det sociale spørgsmål og arbejderbevægelsens tiltagende politiske styrke, der rokkede den teoretiske grundvold for den økonomiske politik. Det var det også i 30'erne. Måske vil det gentage sig i vor tid, hvor de globale problemer angående fordeling og miljø råber på styring og planlægning. Måske vil planlægningsteori snart igen blive ikke blot stuerent, men også respektabelt og moderne ligesom i 60'erne.

Lidt mere uddybende kan man pege på nogle typiske elementer i den for tiden fremherskende ideologi:

1. *Rationelle valg*: Der kræves konsistente valg på grundlag af økonomiske kriterier,

åbenbart ud fra et naivt credo, som går ud på, at man skal vælge, ergo kan man også vælge.

2. *Incitamenter*: Økonomiske incitamenter anskues som de eneste mulige i alle mulige sammenhænge. I det omfang andre motiver spiller ind, kan de umiddelbart sammenlignes og udveksles med de økonomiske.

3. *Markedsliberalisme* eller snarere markedsfetichisme: Der skal gode grunde til at gribe ind i markedsmekanismen, og der skal være fri konkurrence. Politisk regulering bør undgås, og retfærdighedsbetragtninger er enten irrelevante eller skadelige, som von Hayek siger: »... what is called 'social justice'... with reference to a society of free men, the phrase has no meaning whatever«. ³⁸

4. *Internationalisering*: Nationaløkonomer er over en bred kam tilhængere af frihandel og af forbud mod subsidier.

I den til tider noget kvalme duft af ideologisk selvglæde over kapitalismen, som opstiger fra lærebøgernes sider, kan man nemt komme til at glemme, at »kapitalen driver af blod og snavs, fra top til tå, ud af alle porer«, som Marx sagde. ³⁹

Den ideologiske besættelse har ført til, at økonomer i stigende grad udtaler sig om ting, de ikke har forstand på – hvilket der naturligvis i sig selv ikke er noget galt i, blot man ikke påberåber sig en sagkundskab, som man ikke har. Det har udmøntet sig i en række »økonomiske« fagområder, hvor økonomisk teori anvendes med det formål at gøre prioriteringen mere rationel og konsekvent, bl.a. sundhedsøkonomi, miljøøkonomi og kunstøkonomi. ⁴⁰

Risikoen for ideologisk misbrug af økonomisk teori er størst, når teorien er mere eller mindre ufordøjet. Misbruget består i at sætte lighedstegn mellem den forenkede teori og den komplicerede virkelighed med det for-

mål at tjene en bestemt politisk interesse. Et eksempel er Bjørn Lomborgs ukritiske anvendelse af cost-benefitanalyse, som han kombinerer med mistro til klimamodeller, hvorom det konkluseres, at der hersker en »grundlæggende usikkerhed angående klimaets følsomhed«. ⁴¹ Besynderligt nok forsvinder denne usikkerhed totalt, når det gælder beregninger af de optimale investeringer til kontrol af drivhuseffekten: »Hvis man går længere end til en reduktion af udslippet af kuldioxid på 11 %, vil det påføre verden tab«. ⁴² Tilsyneladende er økonomiske modeller bedre til at analysere global opvarmning end klimamodeller. Her kan man virkelig tale om usikkerhed (hvilket Bjørn Lomborg dog undlader), for de økonomiske klimamodeller er en overbygning på de naturvidenskabelige og gør derudover en lang række antagelser, der hver for sig er meget usikre. De er ikke blot stærkt følsomme med hensyn til antagelserne, ikke mindst angående diskonteringsrenten, men har desuden et meget svagt og inkonsistent teoretisk grundlag, bl.a. angående diskontering, velfærdsaggregering og substitutionsmuligheder. Hvis de naturvidenskabelige klimamodeller er »computerbaseret eventyrfortælling«, ⁴³ så gælder dette i langt, langt højere grad for de økonomiske overbygninger. I sin anprisning af økonomisk teori, især dens markedsliberalistiske fortolkning, har Bjørn Lomborg ingen kritisk distance til sin egen konvertitbegejstring.

Økonomisk teori har et både moraliserende og samfundsomstyrtende budskab, som man let lader sig forføre af: betalingsviljen er en potent demokratisk mekanisme, og markedsmekanismen er klogere end alverdens administratorer. Som Adam Smith skrev, får man ofte det bedste resultat, når ingen kontrollerer priserne, når der ikke tages fælles beslutninger, og når hver især

kun søger sin egen vinding, idet han så, som i mange andre tilfælde, ledes af en usynlig hånd til at fremme et mål, som slet ikke var blandt hans hensigter ... Ved

at forfølge sine egne interesser fremmer han ofte det fælles bedste langt mere effektivt, end hvis han bevidst forsøgte at gøre det. ⁴⁴

Adam Smith drager ret vidtgående konsekvenser og siger fx om smugleri, at en smugler

i enhver henseende ville have været en fortræffelig borger, hvis ikke landets love havde gjort det til en forbrydelse, som ifølge sin natur aldrig har været det. ⁴⁵

Og nogle nutidige økonomer er gået endnu længere, bl.a. Julian Simon (1932-1998), som Bjørn Lomborg helt er faldet for og vedkender sig som et forbillede i forordet til sin bog, ligesom han anfører et citat af Julian Simon som motto. ⁴⁶ Julian Simon hævdes at være ophavsmanden til det system, som i vore dage anvendes af flyselskaberne, når der på grund af overbooking er flere passagerer, end der er pladser: der holdes en form for auktion, hvor betalingsviljen afslører, hvem der har mindst ulempe af at vente. Før i tiden brugte man administrative metoder, og det nye system har i høj grad lettet tilværelsen for såvel passagerer som flyselskaber. Om-tågede af sådanne succeser for markedsmekanismen mener Julian Simon og en del andre økonomer, at markedsmekanismen kan løse alle mulige andre problemer, herunder alle miljøproblemer, og i deres uhæmmede miljøoptimisme negligerer Julian Simon og Bjørn Lomborg, at naturlovene sætter grænser, som også markedsmekanismen må respektere. Julian Simon oplevede den triumf at vinde et væddemål om \$10.000, som han indgik i 1980 med bl.a. biologen Paul Ehrlich; væddemålet gjaldt priserne på krom, kobber, nikkel, tin og wolfram ti år senere, i 1990. Julian Simon hævdede, at de ville falde, og det gjorde de. ⁴⁷ På grundlag af disse markedspriser mener Julian Simon og Bjørn Lomborg at kunne drage vidtgående konsekvenser om fremtidens miljø- og ressourceproblemer. Givet markedsprisdannelsens ud-

prægede nærsynethed er dette er naturligvis hen i vejret.

Som yderligere eksempler på den økonomiske incitaments- og markedsidcologi kan henvises til en kendt lærebog i økonomisk organisationsteori af P. Milgrom & P. Roberts,⁴⁸ eller til følgende smagsprøve fra litteraturen om »the medical care industry« om, hvordan et hospital fungerer:

The diagnosing physician can influence the demand for his or others' services at later stages, and may do so in ways intended to enhance his income. In addition, if a diagnosis is required in order to obtain additional services, he can in principle extract all of the consumer's surplus in his charge for diagnosis.⁴⁹

Denne rablende fornægtelse af faglig og anden moral er et skamløst udtryk for – som Marx siger – at »profitmageriet proklameres som menneskehedens endelige og eneste mål«.⁵⁰ Netop ideologikritikken er blandt de værdifulde bidrag fra Marx – og fra universitetsmarxismen i 70'erne. Marx og marxisterne gjorde op med en række ideologiske sider af nationaløkonomien, om end forgæves. Det er kun blevet mere aktuelt siden, først og fremmest kritikken af varefetichismen, at alle varer og alle motiver gøres i penge.

Da teorien i sig selv er uskyldig, bør kritikken for ideologisk misbrug rettes imod økonomer og pseudo-do. og ikke imod økonomisk teori. Det, man kunne kalde lad-os-antage-økonomi, har sin store berettigelse, hvis den – i lighed med vaccine – bevirker dannelse af antistoffer mod forenklet argumentation. I modsat fald kan den være direkte sygdomsfremkaldende, nemlig hvis man starter med at sige »lad os antage« og ender med at tro på, at man har sagt noget om virkeligheden. Men selve antistofdannelsen kan også antage en skadelig karakter, idet der kan være risiko for, at den ikke fører til immunisering, men tværtimod får lighed med

en allergisk reaktion. Der må altså af flere grunde udvises stor forsigtighed ved doseringen.

6. Mulige udveje?

Problemer af denne art kan man næppe forvente, at UVVU kan gøre noget ved. Som profylakse er det vanskeligt at anvise mere fantasifulde behandlinger end den sædvanlige, som man altid kan blive enig om overfor snart sagt ethvert samfundsproblem: mere uddannelse. For de discipliner, hvor det postmoderne nonsensproblem er mest påtrængende, ikke mindst sociologi og politologi, bør den videnskabelige skoling skærpes, så at man ikke blot læser den meget snakkende teoretiske litteratur, men supplerer med mere kontante indlæringskrav af større, sammenhængende stofmængder, omfattende socialhistorie, samfundsbeskrivelse, filosofi, andre discipliner, fx jura og økonomi, samt godt med matematik, statistik og demografi, som erfaringsmæssigt er velegnet til at indgyde en vis ydmyghed. Træning i videnskabelig metode er naturligvis ingen erstatning for sund fornuft, men det hjælper forhåbentlig.

Over for det beslægtede ideologiproblem må samme kur anbefales, idet navnlig historien er en kilde til inspiration og variation, som kan henlede opmærksomheden på, at den reelt eksisterende verden ikke er den eneste mulige endsige den bedst mulige. Og specielt om økonomisk teori kan man i hvert fald sige det gode, at den er tilstrækkelig svær til at opbygge en vis respekt for viden i almindelighed.

Udover dette er det svært at foreslå andre udveje end, at man sætter sin lid til universiteternes selvstyre og den interne kollegiale kritik og at man i øvrigt håber det bedste.

Som eksempel på nødvendigheden og vel også på effekten af den kollegiale kritik kan anføres Bent Jensens kritik af stalinismens fa-

scination blandt danske venstreintellektuelle. Frem til midten af 50'erne gentog en række højt begavede og pletfrie venstreintellektuelle den sovjetiske hyldest af Stalin, som fx følgende udpluk, som skyldes henholdsvis Hans Scherfig og professor Jørgen Jørgensen:⁵¹

Den enkelte sovjetborgers kærlighed til den geniale mand ... er noget naturligt og menneskeligt ... Den store humanist, som er udgået af folket ... må nødvendigvis være elsket.

Den store leder, den store folkeopdrager og befrier, symbolet på fred og fremskridt.

At en skønlitterær forfatter overser relevante kendsgerninger eller bevidst undertrykker dem, er én ting, men at professorer i historie og filosofi gør det samme, er endnu mere problematisk, eftersom deres arbejde præcis består i at modvirke det. Lignende forglemmelser indtraf i forbindelse med den kinesiske kulturrevolution i 60'erne.⁵²

Direkte politisk styring udefra er ikke en farbar vej. Der er mange eksempler på, at vejen fra fornuften tilbage til barbariet er uhyggelig kort. Det er jo ikke kun Sokrates, Giordano Bruno, Galilei og Voltaire, som er kommet ud for vanskeligheder, fordi de påberåbte sig deres fornufts fulde brug. Det gælder også mindre berømte ånder, bl.a. en række biologer i Sovjetunionen under Lysenkos vælde, der kan fremholdes som et skræmmende eksempel. T.D. Lysenko vandt Stalins gunst i 30'erne, dels ved sin vidtløftige og uanvendelige metode til at dyrke vinterhvede i kolde områder, den såkaldte vernalisering, dels ved gentagne anklager mod den traditionelle, videnskabelige forskning for at gøre mere skade end gavn. Som præsident for det landbrugsvidenskabelige akademi – forgænger, den internationalt kendte botaniker N.I. Vavilov, døde i fængsel – udviklede han et særligt, dialektisk »paradigme«, kunne man vel kalde det, for biologien, som gjorde op med genetikken og – i lighed med den

franske biolog J.B. Lamarck o. år 1800 – hævdede, at tillærte egenskaber kan nedarves, og han udvirkede, at »borgerlig biologi« var forbudt i Sovjetunionen fra 1948 til 1962.⁵³ Stalin havde et lige så voluntaristisk forhold til naturlovene som Julian Simon og Bjørn Lomborg; forskellen er, at Stalin mente at kunne ændre naturlovene pr. dekret, mens Bjørn Lomborg mener, at markedsmechanismen kan klare det, hvis man i øvrigt afholder sig fra statsindgreb.

Virkeligheden har erfaringsmæssigt en vis gennemslagskraft overfor ideologiske forvridningsbestræbelser. Det gælder i hvert fald indenfor de eksakte videnskaber. Lysenkos vælde ophørte trods alt til sidst. Som Galileo Galilei skal have mumlet, efter at en inkvisitionsdomstol i 1633 under tortur havde tvunget ham til at afsværge det kopernikanske verdensbillede: *Eppure si muove!* (den – jordkloden – bevæger sig nu alligevel). Lad os håbe på, at det også gælder for samfundsvidenskaberne.

Noter:

1. Marx, 1970 Bd.1:419.
2. Marx, 1970 Bd.2:90.
3. Marx, 1970 Bd.2:556.
4. Filosofiens Elendighed, (1847), Witt-Hansen, 2000:150.
5. Lomborg, 1998, 2001.
6. UVVU, 2003.
7. Seidenfaden, 2003; Møller Pedersen et al., 2003; Tamm, 2003; Aage, 2003.
8. Schneider et al., 2002. Den ti sider lange kritik er usædvanlig, idet Scientific American normalt ikke afser plads til at omtale dårlige bøger.
9. Schroll et al., 1999; Ege & Lind Christiansen, 2002; Schneider et al., 2002.
10. Flere eksempler findes hos Aage (2003), Ege & Lind Christiansen (2002), Schneider et al. (2002), etc.
11. Lomborg, 1998:18,76,254.
12. Lomborg, 1998:251.
13. Lomborg, 1998:18.
14. Mankiw, 2000; Burda & Wyplosz, 1993.

15. Mankiw, 2000:193.
16. The Economist, 3 October 1998, p 42; 21 July 2001, survey p 15.
17. Åslund, 2002:140,444,445.
18. The Economist, 20 April 2002, p 32.
19. The Economist, 16 November 1996, pp 37-38.
20. Paldam, 2002:24; jf. Aage, 2002.
21. Koch, 1945:26,55.
22. Information, 26. oktober 1993; Politiken, 28. oktober 1993.
23. Politiken, 22. september 2001.
24. The Economist, 8 September 2001.
25. Møller Pedersen et al., 2003.
26. (Doktorbekendtgørelsen, § 2).
27. Weekendavisen, 28. oktober 1994, 4. november 1994, 18. november 1994; Information, 16. november 1994, 19. november 1994; Politiken, 16. november 1994.
28. Altvater, 1973:112.
29. Marx, 1974:104.
30. Launsø, 1996:262; på grundlag af denne afhandling, som er vrømlende fyldt med lignende eksempler på nonsens (jf. Aage, 1998), blev forfatteren tildelt den sociologiske doktorgrad af Aalborg Universitet i 1996.
31. Sokal, 1996a.
32. Sokal, 1996b; Jf. International Herald Tribune, 18 May 1996, forsiden; Madsen, 1996; Aage, 1998.
33. Frank, Gilovich & Regan, 1993, 1996; Yezer, Goldfarb & Poppen, 1996.
34. Elsass, 1992:408.
35. Samuelson, 1946:188.
36. Det Kommunistiske Partis Manifest, 1848. (Marx & Engels, 1973:29).
37. Sandmo, 1991:238.
38. Hayek, 1978:57.
39. Marx, 1970 Bd.1:1058.
40. En nærmere diskussion af kunstøkonomi findes hos Aage, 2000.
41. Lomborg, 2001:273.
42. Lomborg, 2001:318.
43. Lomborg, 2001:280.
44. Adam Smith, 1776 (Vol II, Book IV, Chap. II):28.
45. Adam Smith, 1776 (Vol II, Book V, Chap. II): 496.
46. Lomborg, 1998:9,13.
47. Lomborg, 1998:126; Julian Simons synspunkter, herunder væddemålet med Paul Ehrlich m.fl., omtales i nekrologen i The Economist, 21 February 1998, p 107, samt 7 March 1998, p 6.
48. Milgrom & Roberts, 1992, fx indledningskapitlet pp 12-16.
49. Pauly, 1978:28.
50. Marx, 1970 Bd.1:1049.
51. Jensen, 1984:146, 147-148.
52. Reich, 1967:21, 127-136; Aage, 1973.
53. Nove, 1977:126-131; Roll-Hansen, 1986.

Litteratur:

- Altvater, E: Kapitalismens valutakriser. København: Demos 1973.
- Burda, M. & Wyplosz, C.: Macroeconomics. A European Text. Oxford: Oxford University Press 1993.
- Ege, C. & Lind Christiansen, J. (eds.): Sceptical Questions and Sustainable Answers. Copenhagen: The Danish Ecological Council 2002. (<http://www.ecocouncil.dk>).
- Elsass, P.: Sundhedspsykologi. København: Gyldendal 1992.
- Frank, R.H., Gilovich, T. & Regan, D.T.: »Does Studying Economics Inhibit Cooperation?«. Journal of Economic Perspectives 7 (No. 2, Spring 1993):159-171.
- Frank, R.H., Gilovich, T. & Regan, D.T.: »Do Economics Make Bad Citizens?«. Journal of Economic Perspectives 10 (No. 1, Winter 1996):187-192.
- Hayek, F.A. von: New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of ideas. London: Routledge & Kegan Paul 1978.
- Jensen, B.: Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle. København: Gyldendal 1984.
- Koch, H.: Hvad er demokrati? København: Gyldendal 1945 (2. udgave 1960). Russisk oversættelse: Chto takoe demokratija? København: Det Danske Kulturinstitut og Herning: Systime 1993.
- Launsø, L.: Det alternative Behandlingsområde. Brug og udvikling; rationalitet og paradigmer. København: Akademisk Forlag 1996.
- Lomborg, B.: Verdens sande tilstand. Aarhus: Centrum 1998.
- Lomborg, B.: The Sceptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World. Cambridge: Cambridge University Press 2001.
- Madsen, P.: »Var Niels Bohr postmoderne?« Kroniken i Politiken, 27. juni 1996.

- Mankiw, N.G.: *Macroeconomics*. 4th ed. New York: Worth Publishers 2000.
- Marx, K.: *Kapitalen*, Bd. 1-3 (1867, 1885, 1894). København: Rhodos 1970.
- Marx, K.: *Grundriss til Kritikken af den Politiske Økonomi* (1857). Aarhus: Modtryk-Kurasje 1974-77.
- Marx, K. & Engels, F.: *Udvalgte skrifter* (Bd. 1-2). København: Tiden 1973.
- Milgrom, P. & Roberts, P.: *Economics, Organization, and Management*. Englewood Cliffs: Prentice Hall 1992.
- Møller Pedersen, K. et al.: »Åbent brev til de Samfundsvidenskabelige medlemmer af Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed«. *Politiken* 13. januar 2003.
- Nove, A.: *The Soviet Economic System*. London: Allen & Unwin 1977.
- Paldam, M.: *Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum – lys forude efter ændringen af økonomisk system*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2002.
- Pauly, M.V.: »Is Medical Care Different ?« pp 11-42 in Greenberg, W. (ed.): *Competition in the Health Care Sector: Past, Present, and Future*. Germantown, Maryland: Aspen 1978.
- Reich, E.: *Kina – den ideologiske stormagt*. København: Rhodos 1967.
- Roll-Hansen, N.: *Ønsketenkning som vitenskap. Lysenkos innmarsj i Sovjetisk biologi 1927-1937*. Oslo: Universitetsforlaget 1986.
- Samuelson, P.A.: »Lord Keynes and the General Theory«. *Econometrica* 14 (July 1946, No. 3):187-200.
- Sandmo, A.: »Economists and the Welfare State«. *European Economic Review* 35 (May 1991, Nos. 2-3):213-239.
- Schneider, S., Holdren, J.P., Bongaarts, J. & Lovejoy, T.: »Misleading Math about the Earth«. *Scientific American* 286 (January 2002, No. 1):59-69.
- Schroll, H., Fog, K., Ege, C. & Lind Christiansen, J. (red.): *Fremtidens Pris. Talmagi i miljøpolitikken*. København: Det Økologiske Råd & Mellemfolkeligt Samvirke 1999.
- Seidenfaden, T.: »Anklage«. *Politiken* 13. januar 2003.
- Smith, A.: *The Wealth of Nations* (1776). Oxford: Clarendon 1869.
- Sokal, A.D.: »Transgressing the Boundaries. Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity«. *Social Text* 14 (Spring-Summer 1996, No. 1-2 (46/47)):217-252. (a).
- Sokal, A.D.: »Throwing a Spanner in the Text«. *The Times Higher Education Supplement* (7 June 1996):19. (Uddrag af artikel i *Lingua Franca* (May-June 1996):62-64; gengivet i *UNIVERSITETSlæreren* (august 1996, nr. 96):12-13). (b).
- Tamm, D.: »Sikken uredelighed«. *Kronik. Berlingske Tidende* 29. januar 2003.
- UVVU (Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed): *Afgørelse af klagerne mod Bjørn Lomborg*. København: Forskningsministeriet 2003. (http://www.forsk.dk/uvvu/nyt/udtaldeb/afgorelse_lomborg.htm).
- Witt-Hansen, J. (red.): *Karl Marx*. København: Rosinante 2000 (fotografisk optryk af udgaven i *Berlingske Filosofibibliotek*, København: Berlingske Forlag 1970).
- Yezer, A.M., Goldfarb, R.S. & Poppen, P.J.: »Does Studying Economics Discourage Cooperation? Watch What We Do, Not What We Say or How We Play«. *Journal of Economic Perspectives* 10 (No. 1, Winter 1996):177-186.
- Aage, H.: »Politisk holdningspåvirkning i Den Kinesiske Folkerepublik og sociologisk teori«. *Statvetenskaplig Tidskrift* (1973, nr. 3):185-198.
- Aage, H.: »Efter Sokal. Stærke og svage nonsensproblemer i samfundsvidenskaberne«. *Kritik* 32 (maj 1998, nr. 132):11-17.
- Aage, H.: »Djæficering af kunsten«. *Kritik* 33 (december 2000, nr. 148):62-71.
- Aage, H.: »Nu og da forbigående støvregn, som har forårsaget visse oversvømmelser«. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 140 (oktober 2002, nr. 2):206-217. (med svar fra Martin Paldan og gensvar fra Hans Aage).
- Aage, H.: »Lomborg, hans væbner og vindmøllerne«. *Kronik. Politiken*, 23. januar 2003.
- Aage, H.: »Kapitalismens triumftog i Rusland og Østeuropa«. *Arbejderhistorie*. (fremkommer 2004).
- Åslund, A.: *Building Capitalism. The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge University press 2002.